

ВІДГУК

**офіційного опонента Діковської Ірини Андріївни
на дисертацію Менджул Марії Василівни на тему:
«Теоретичні проблеми дії принципів сімейного права»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне
право; міжнародне приватне право**

Актуальність теми дослідження. Сім'я є однією із найбільших людських цінностей. Вона відіграє ключову роль у розвитку і становленні особистості. Право, як чинник впливу на суспільні відносини, може сприяти нормальному розвитку сім'ї, захищати сімейні цінності, а може – навпаки, створювати складнощі в реалізації сімейних відносин, закладати підґрунтя для нівелювання сім'ї як такої. При цьому серед усіх регуляторів, які входять до категорії «право», істотне значення мають принципи права, адже саме вони лежать в основі бачення правового вирішення тих чи інших ситуацій, підґрунтям для створення правових норм, їх застосування, визначення алгоритму дій у разі відсутності правових норм, які б дозволили вирішити певну проблему.

Відтак, дослідження теоретичних проблем дії принципів сімейного права, є актуальним. Крім того, актуальність теми дисертації Менджул М.В. пояснюється ще й тим, що в останні роки відбувається стрімкий розвиток сімейного права на рівні ЄС та національного права окремих держав: з'являються нові концепції, переглядаються усталені підходи, законодавчо закріплюється таке регулювання сімейних відносин, яке ще 30 років тому не можливо було уявити. Звичайно, усі ці новели потребують вивчення, аналізу і осмислення того, наскільки вони є прийнятними. До цього слід додати, що робота Менджул М.В. є першим в Україні системним дослідженням принципів сімейного права на рівні докторської дисертації.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, та їх достовірність.

Висновки і рекомендації, сформульовані М.В. Менджул у дисертаційному дослідженні, є обґрунтованими та достовірними. Авторка належним чином обрала та чітко сформулювала мету, завдання, методологічну

основу дослідження, які, зокрема, ґрунтуються на аналізі наукових робіт з приватного права вітчизняних та зарубіжних вчених, а також законодавстві та правозастосовній практиці України, праві ЄС, національному праві Держав-Членів ЄС, США, Канади, Англії та Уельсу та інших країн. В роботі досліджено значну кількість рішень Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ).

Здобувачка М.В. Менджул опрацювала значний масив літератури, яка, як безпосередньо, так і опосередковано, стосується теми та предмету дисертаційного дослідження, список використаних джерел складає 991 одиницю. Наведені статистичні дані у Додатку 3 (стор. 526-530 дисертації) збагачують дисертацію і свідчать про глибину дослідження. Усе зазначене підтверджує високий рівень наукового аналізу дисертанткою питань, які стали предметом її дослідження, а також про належний рівень наукового обґрунтування зроблених нею висновків, пропозицій і рекомендацій.

В цілому, необхідно з впевненістю визнати, що авторка успішно досягнула поставленої мети, реалізувавши визначене нею завдання дослідження.

Структура дисертації є логічною, послідовною, детально опрацьовано. Відповідно до існуючих та прийнятих вимог, кожен розділ дисертаційного дослідження, окремо, та рукопис, в цілому, завершується аргументованими логічно вибудованими висновками й пропозиціями, більшість з яких мають перспективу як для подальшого поглибленого дослідження за визначеними напрямками, так і для застосування у законодавстві, у законотворчій й практичній діяльності.

М.В. Менджул вдалося обґрунтувати власну теоретичну концепцію з переважної більшості проблемних питань, а текст дисертації містить авторську позицію з усіх питань, поставлених нею під час здійснення достатньо всеохоплюючого й всебічного аналізу принципів сімейного права, що свідчить про високий рівень теоретичних підходів здобувача.

Представлене на рецензування дисертаційне дослідження будується на комплексному системному підході, характеризується відповідним рівнем наукових узагальнень. В роботі використано філософські, загальнонаукові і теоретично-правові підходи, принципи і спеціальні методи наукового пізнання (діалектичний, історико-правовий, системно-структурний, порівняльно-правовий), досліджено нормативно-правову базу за обраною тематикою, численні літературні джерела, а також практичні матеріали, що ілюструють та дають підстави для наочного виокремлення й аналізу принципів сімейного права.

Дисертаційне дослідження Менджул Марії Василівни складається із чотирьох розділів.

У першому розділі дисертації здійснено науковий пошук за напрямками вивчення та визначення теоретичних аспектів сутності принципів сімейного права, а саме проаналізовано їх поняття, ознаки та функції, здійснено їх систематизацію, а також визначено їх місце у системі правових принципів.

У розділі 1.3. роботи проаналізовано загально-теоретичні підходи до розуміння та видів принципів права (стор. 70-74 дисертації), досліджено значення та вплив верховенства права на сімейно-правове регулювання. Важливим є те, що автор не обмежилася дослідженням доктринальних джерел, але й дослідила практику тлумачення принципу верховенства права у низці рішень ЄСПЛ (стор. 76 дисертації), Конституційного суду України (стор. 77 дисертації).

На стор. 80 дисертації здобувачка робить важливий висновок, який заслуговує підтримки про те, що «справедливість у сімейному праві можна визначити як встановлені правовими нормами, а також такі, що їм не суперечать, обсяг та межі здійснення і захисту прав та інтересів учасників сімейних відносин, що є недискримінаційними та пропорційними».

У Розділі 2 дисертації принципи сімейного права розглядаються у статичній та динамічній. Зокрема, увага приділена особливостям фіксації принципів сімейного права у міжнародних конвенціях (стор. 98-101 дисертації), джерелах права держав Східної Європи (стор. 101-105 дисертації), Балтійських держав (стор. 105-107 дисертації), держав Західної Європи (стор. 107-112 дисертації), держав Південної Європи (стор. 112-117 дисертації), нордичних держав (стор. 117-120 дисертації), Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії (стор. 120-123 дисертації), США та Канаді (стор. 123-126 дисертації). Це дозволило авторів виділити основні способи фіксації принципів сімейного права у писаному праві: чітку фіксацію та наскрізну фіксацію, коли зміст принципів «розкривається через низку правових норм чи навіть сімейно-правових інститутів» (стор. 127 дисертації).

У підрозділі 2.2. дисертації, розглядаючи особливості застосування принципів сімейного права, Менджул М.В. робить висновок, з яким слід погодитися про те, що термін «засади сімейного законодавства» у ст. 10 Сімейного кодексу України варто замінити терміном «принципи сімейного права» (стор. 133 дисертації).

Позитивним є те, що окремий підрозділ дисертації (2.3.) присвячений уніфікації принципів сімейного права, що є новою тенденцією правового регулювання у світі (ще зовсім недавно загальновизнаним було те, що з усіх регуляторів приватно-правових відносин, найгірше піддаються уніфікації саме

ті, що регулюють сімейні відносини). При цьому автор вдало розкриває роль Комісії з європейського сімейного права, наводить методологію уніфікації принципів Європейського сімейного права, запропоновану нею (стор. 163-167 дисертації), аналізує окремі Регламенти Ради ЄС, які стосуються питань сімейного права (стор. 172-181 дисертації).

Логічним завершенням Розділу 2 дисертації є аналіз проблем імплементації Європейських принципів сімейного права у сімейне право України здійснений у п.2.4. дослідження, у якому дисертантка серед іншого звертає увагу на те, наскільки Сімейний кодекс України (надалі – СК) відповідає Європейським принципам сімейного права (стор. 187-198 дисертації). Це стало передумовою для висновків щодо удосконалення СК (наприклад, доповнення ст. 111 СК окремою частиною, яка дозволяє чіткіше визначити строки для примирення подружжя порівняно зі ст. 111 СК у чинній редакції (стор. 188 дисертації).

Водночас, імпонує те, що здобувачка не пропонує «сліпого копіювання» Європейських принципів сімейного права до СК, а аналізує їх прийнятність українською правовою системою та суспільством. В результаті, вона доходить обґрунтованого висновку про те, що не варто запозичувати принципи, які ставлять під сумнів моногамію у шлюбі (стор. 194 дисертації).

Необхідно визнати виправданим та підтримати звернення автора у третьому розділі до проблем дії принципу рівності у сімейному праві. Зазначене коло проблем досліджено здобувачкою за такими напрямками: концептуальні засади рівності в регулюванні сімейних відносин; принцип рівності та інститут шлюбу; дія принципу рівності в особистих немайнових та майнових відносинах подружжя; принцип рівності у відносинах батьків і дітей

Окремі висновки, яких дійшла здобувачка за результатами досліджень, викладених у розділі 3, необхідно окремо відзначити та підтримати. Зокрема, серед них необхідно назвати такі. На переконання здобувачки, принцип рівності обумовлює те, що обидва із подружжя повинні дбати про утримання сім'ї та її матеріальний добробут (стор. 283 дисертації).

Необхідно погодитися з тим, що принцип рівності у відносинах батьків і дітей «не допускає експлуатацію дитини застосування фізичних покарань та покарань, що принижують гідність, а також передбачає вибір таких форм виховання дитини, які ґрунтуються на повазі до неї, сприяють реалізації прав та інтересів дитини, а також створюють умови для її всебічного фізичного, духовного та морального розвитку, і при цьому утверджують в дитині повагу до батьків, дослухання до їх думки, а також повагу до прав інших людей» (стор. 298 дисертації).

Четвертий розділ роботи присвячений дії принципів сімейного права у сфері охорони шлюбу та сім'ї. У ньому авторка приділяє увагу характеристиці наступних принципів: державної охорони сім'ї; недопустимості втручання у сімейне життя; добровільності шлюбу; найкращих інтересів дитини; моногамії; свободи договору; відповідального батьківства; недопустимості зловживання сімейними правами; взаємодопомоги у сім'ї.

При цьому цілком обґрунтованими слід визнати положення дисертації про те, що принцип недопустимості втручання у сімейне життя з одного боку зобов'язує державу не втручатися у сімейне життя особи, а й іншого боку передбачає її позитивне зобов'язання гарантувати недопущення самовільного втручання публічними органами та приватними особами (стор. 325 дисертації).

Розглядаючи питання про те, чи не порушує шлюб, організований іншими, ніж наречені, особами, принципу добровільності шлюбу, авторка висловлює міркування, яке заслуговує підтримки про те, що організований шлюб буде примусовим лише тоді, коли «принаймні один з майбутнього подружжя укладає шлюб без вільної згоди» (стор. 346 дисертації).

Позитивним є те, що розглядаючи принцип найкращих інтересів дитини, Менджул М.В. досліджує стандарт апроксимації, запропонований у доктрині США, який, за її твердженням, розвиває і конкретизує принцип найкращих інтересів дитини (стор. 360 дисертації).

Аналіз практики ЄСПЛ дозволив здобувачці класифікувати групи справ, у яких було застосовано принцип найкращих інтересів дитини та з'ясувати, що ними є справи про: - встановлення батьківства; - воз'єднання сім'ї; - контакти з дитиною та права на спілкування з нею того з батьків, що проживає окремо, або інших родичів; - позбавленням батьківських прав (стор. 360-364 дисертації).

Визначаючи загалом високий теоретичний рівень роботи, її велике практичне значення, слід відзначити, що це не виключає можливості критично підійти до окремих пропозицій здобувача, висловити окремі зауваження для уточнення і додаткового обґрунтування під час захисту дисертаційного дослідження окремих наукових позицій дисертанта, зокрема:

1. Згідно з твердженням здобувачки принципам сімейного права властива самокорегованість, яка означає те, що «принципи сімейного права змінюються природно (самостійно корегуються) відповідно до зміни сімейних цінностей у суспільстві» (друге положення новизни рівня «Уперше», стор. 30 дисертації, стор. 4-5 автореферату). З цією думкою важко погодитися. Самокорегуються природні явища, наприклад, атмосферний тиск, а формування і зміна сімейних цінностей і принципів сімейного права потребує

вольового рішення, згоди окремих людей і суспільства в цілому. Для того, щоб певна ідея стала принципом права (до речі так само як і певне явище сімейною цінністю) необхідно її прийняття суспільством, згода його членів на те, щоб вона була керівною при вирішенні тих чи інших питань. Тобто, корегування сімейних цінностей, а в результаті і принципів права, не може відбуватися саме по собі. Наприклад, корегування інституту шлюбу у інститут «організованого сімейного життя поза формальними вимогами» відбулося тому, що окремі люди, а згодом і певні суспільства з цим погодилися. Хоча теза про те, що принципи сімейного права самокорегуються буде прийнятною для багатьох, оскільки вона знімає відповідальність з тих, хто керується «самокорегованими принципами» сімейного права.

2. У першому положенні новизни рівня «Удосконалено» здобувачка до ознак принципів сімейного права, які відображають їх відмінність від норм сімейного права серед іншого відносить їх змістовність (стор. 33 дисертації, стор. 6 автореферату). Дане положення потребує уточнення, оскільки змістовність властива не лише принципам права, але й нормам.

3. Вимагає додаткового пояснення висновки на стор. 105 дисертації про те, що спільними принципами сімейного права України та держав Східної Європи є принцип державної охорони сім'ї, дитинства, материнства і батьківства; принцип рівності; принцип недопустимості втручання у сімейне життя; принцип одношлюбності; принцип добровільності шлюбу. Важливо було б конкретизувати, чи існують відмінності у змісті таких принципів у праві України та праві держав Східної Європи чи за змістом вони є повністю тотожними.

4. На стор. 117 дисертації здобувачка пропонує закріпити принцип відповідального батьківства у СК України. Ця пропозиція потребує аргументації, зокрема, пояснення того, які переваги створює фіксація цього принципу у СК України, порівняно з нормами, що регулюють відносини між батьками та дітьми у чинному законодавстві України.

5. Потребує пояснення твердження автора про те, що «У рамках ЄС для гармонізації сімейного законодавства держав-членів на спільних засадах прийнято ряд Регламентів та інших актів, зокрема: Регламент № 44/2001 Ради ЄС про юрисдикцію, визнання і виконання судових рішень у цивільних і комерційних справах (у ст. 5 визначено, що він застосовується у справах, пов'язаних з аліментами)». Справа в тім, що у грудні 2008 року прийнято Регламент Ради ЄС № 4/2009 про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання та виконання рішень та співробітництво з питань, які стосуються

зобов'язань з утримання (надалі – Регламент про утримання) (про нього авторка згадує на стор. 174 дисертації). Стаття 68 (1) Регламенту про утримання встановлює, що з урахуванням ст. 75 (2) цей Регламент змінює Регламент № 4/2009 замінюючи його положення, які стосуються зобов'язань з утримання (або зобов'язань зі сплати аліментів згідно з термінологією, використаною у дисертації).

Наявність дискусійних питань не впливає на загальну позитивну оцінку реалізованої автором наукової роботи, її науковості та практичної значущості отриманих результатів. Окремі з наведених тверджень можуть стати предметом дискусії не тільки науковців, але й тих, хто займається практичною діяльністю або стати підґрунтям для подальшого наукового пошуку.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність в цілому, оформлення. Структура дисертації, перелік питань, що в ній розглянуті, дають підстави зробити висновок про завершеність дисертації в цілому – як з точки зору досягнення мети роботи, так і вирішення тих завдань, які обумовлені визначеною у дисертації метою.

М.В. Менджул виявила здібності до самостійного поглибленого доктринального наукового пошуку, виявила навички самостійно вести коректну і плідну наукову дискусію, високий рівень вмінь в узагальненні практики, формулюванні власних висновків, їх доведенні і обґрунтуванні.

Зміст дисертації свідчить про вдале досягнення мети дисертаційного дослідження - здійснення теоретичного узагальнення та формування концептуальної моделі принципів сімейного права, встановлення проблем їх дії із урахуванням сучасних тенденцій розвитку сімейних відносин, розроблення пропозицій та рекомендацій, спрямованих на гармонізацію сімейного права України з правом ЄС, використання необхідних для посилення власних аргументів матеріалів вітчизняної і зарубіжної практики.

Сформульовані автором пропозиції щодо удосконалення механізму правового регулювання досліджуваних відносин, в цілому, та чинного законодавства, зокрема, можуть бути повною мірою з користю для удосконалення чинного законодавства використанні при розробці проектів змін до нього правотворчими органами.

Оформлення роботи відповідає усім вимогам, що пред'являються до наукових робіт на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук.

За своїм змістом автореферат повністю відтворює основні положення тексту дисертаційного дослідження, який оформлений у відповідності із встановленими вимогами.

Основні результати проведеного дослідження, що виносяться на захист, належним чином і з необхідною повнотою були відображені у 53 наукових працях: в 1-й одноосібній монографії; 21-й науковій статі, опублікованій у фахових виданнях України; 6-ти наукових статтях у періодичних виданнях інших держав; 22-х наукових працях, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації; та 3-х опублікованих працях, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Використання положень кандидатської дисертації Менджул М.В., яка виконана за спеціальністю 12.00.03 на тему: «Громадські організації як суб'єкти цивільного права», в її докторській дисертації не встановлено.

Представлена дисертаційна робота містить наукові положення та науково обґрунтовані результати у певній галузі науки, що розв'язують важливу актуальну наукову проблему і щодо яких здобувачка є суб'єктом авторського права.

Виходячи з наведеного, формується висновок, що представлена дисертаційна робота **Менджул Марії Василівни на тему: «Теоретичні проблеми дії принципів сімейного права»** є завершеною самостійною науковою працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують певну наукову задачу, яка має істотне значення для сімейного права України. Дисертація визначає напрямки удосконалення чинного законодавства і правозастосовної практики, за своїм змістом, науковими результатами, ступенем новизни, обґрунтованістю положень, висновків, пропозицій, їх науковою та практичною значимістю - відповідає вимогам, встановленим п. 9, 10 та 12 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, зі змінами, а її автор - Менджул Марія Василівна - на підставі публічного захисту заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

«05» червня 2020 року.

Офіційний опонент –

**доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка**

І.А. Діковська

